

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

Ի ՍՊԱՍ

ԱԶԳԻՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ

1928

Կարողիկէ Տպարան
Պէրուք

9(47.925)
4-30

4-30

ՎԱՐԴԱՆԱՆՔ

Դ ՍՊԱՍ

ԱԶԳԻՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ
ՍՐԲՈՅ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ԶՕՐԱՎԱՐԱՅ
ՏՕՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

ԴՐԵՑ

Հ. Յ. Մ.

1928
Կաթողիկէ Տպարան
Պէքաւք

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

- Ա. — Ի՞նչ է «Վարդանանց» ք.
 Բ. — Հայաստանի կացութիւնը 449 բուականին.
 Գ. — Հալածանք եւ պաշտպանութիւն (449—451).
 Դ. — Նգրակացութիւն (1928).
 Ն. — Ներքին ի պատիւ Վարդանանց:

63917-67

Ա.

Ի՞նչ է "ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ,, Ը.

Բուն Բարեկենդանի նախորդ հինգշաբթի օրը, հայկական Նկեղեցւոյ մէջ կատարուող տօնին անունն է. «Սրբոց Վարդանանց Զօրավարաց»:

Ամէն հայ մտքի ու սրտի խիստ նուիրական է այս օրը որ կը յիշեցնէ տոհմային պատմութեան սրտաճրճիչ և զիւցաղնական մէկ դրուագը, և հարչարուելու ու մեռնելու աստիճան հայ ազգին հաւատարմութիւնը Քրիստոսի սիրուն: Միևնոյն ատեն պատմութիւնը կ'արձանագրէ ազգին զաւակներէն մի քանին որոնք ընդհանուր բարեքը և նոյնիսկ Քրիստոսը իրենց անձնական շահերուն դո՛ւ տալը: Մէկ խօսքով հայուն մեծամասնութեան՝ Ազգութեան ու Հաւաքին հանդէպ ցման հաւատարմութիւնը, և փոքրամասնութեան ալ՝ ցմատնութիւն վատութիւնը ի լոյս բերելով, այս «Վարդանանց» կոչուած դրուագը մեր ազգայիններուն յատկութեանց ու թերութեանց պատկերացումն է և ազգային պատմութեան մանրանք կարը:

Այս դրուագը որ Ընդհանուր Նկեղեցական պատմութեան մէջ ալ, բառէն առաջ բայց իրականութեան մէջ առաջին խաչակրութիւնն է, բմբունիլի դարձնելու համար նախ նկարագրենք Հայաստանի կացութիւնը եղելութեանց նախօրեակին և ծանօթացնենք մեծ դեր խաղալիք անձնաւորութիւնները:

2. — ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Կարգ մը դժուարութիւններէ վերջ, Քրիստոնէութիւնը խաղաղ ընթացք մը առած էր Հայաստանի մէջ: Արեւմտեան, այսինքն Յունահռովմէական մասին մէջ նոյն հաւատքը կը տիրէր, բոլոր քրիստոնեաները «մի հօտ» կը կազմէին, և քանիցս Բիւզանդիոնի կայսրները միջամտած էին ի նպատակ պարսկահապատակ քրիստոնէից: Արեւելեան մասին մէջ ալ Յաղկերտ հաշտարար զիրք մը կը բռնէր հայ քրիստոնէից հանդէպ:

Վերջին ատենները, Վասակի միջամտութեամբ կաթողիկոսական աթոռին չուրջ կղած երկուութիւնն ալ բարձուած էր: Յովսէփ Ա. Հոգոցմեցի տեղապահ ըլլալէ վերջ, այժմ թէ աշխարհիկ թէ կրօնական գործերը կը վարէր իբր կաթողիկոս հայ եկեղեցոյ: Յովսէփ Վասակին հայրենակիցն էր, Սիւնեաց նահանգէն, Վայոց ձոր գաւառի Հոգոցիմ գիւղէն: Կ'երևի թէ ան կղած էր նաև Ս. Մեսրոպի աշակերտն ու գործակիցը:

Հայ ժողովուրդին մէջ մտած բարոյական ու եկեղեցական անկարգութիւններու և Միջագետքէն եկած Մեսոպոտամիայի գէմ պաշտօնական նպատակով, 444 թուականին Շահապիւանի մէջ ժողով մը գումարուեցաւ և խիստ կանոններ ու պատիմներ սրուուեցան: Կացութիւնը լաւ ըմբռնելու համար պէտք է զիտնալ որ զեռ Հայաստանի մէջ կային հին կրօնքի կողմնակիցներ, կամ առ երևոյթս միայն քրիստոնէութիւնը ընդունողներ: Կը բաւէ յիշել Ս. Մեսրոպի քաղաքութիւններն ու վատտակները Սիւնեաց երկրին մէջ:

Բ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՑՈՒՅԻՒՆԸ

(449 թուականին)

1. — ՔՐՕՆԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ

Փրկչի 387 թուականէն ի վեր Հայաստանը բաժնուած էր Հռովմայեցւոց և Պարսկաց միջև, սակայն կը պահէր իր Արշակունի թագաւորները: 429 թուականին՝ գահն ալ կը տապալի և Հայ ժողովուրդը կը կառավարուի այդ երկու պետութեանց ներկայացուցիչներու ձեռքով: Արեւելեան, այսինքն պարսկական բաժնին կառավարիչը Մարզպան տիտղոսը կը կրէր: Մարզպանը քաղաքային պաշտօնեայ մըն էր, կուսակալ մը, Արքայից Արքային՝ այսինքն Սասանեան կամ Պարսկական թագաւորին փոխանորդը: Սակայն Հայաստանը տեսակ մը ինքնօրինութիւն կը վայելէր: Հայոց ձեռքն էին Հազարապետքիւնը՝ այսինքն ներքին գործերու պաշտօնէութիւնը, և Սպարապետքիւնը՝ այսինքն բանակներուն ընդհանուր հրամանատարութիւնը: Հայ Նախարարներն ալ ունէին իրենց զինուորները:

Մեր նկարագրելիք եղելութեանց պահուն Բիւզանդիոնի կայսր էր Թէոդոս Բ, Պարսից արքայ՝ Յաղկերտ Բ. 438էն ի վեր, և Մարզպան Հայ մը՝ Վասակ Սիւնի՝ 441էն ի վեր. Հազարապետ էր Վահան Ամատունի և Սպարապետ՝ Վարդան Մամիկոնեան:

3.— ՎԱՍՍԿ ՍԻՒՆԻ

Վասակ թոռն էր Անդովկ իշխանին, և Բարիկի որդին: Հօրը մահէն յետոյ Սիւնեաց իշխան կարգուած Վազինակ հօրեղբայրը քսութեամբ սպաննել կուտայ և անձնական իրաւունքը եղող Սիւնեաց Տանուտէրութիւնը ձեռք կ'անցնէ: Ան հետզհետէ կը բարձրանայ իր տաղանդին, ճարտար վարմունքին չնորձիւ և կ'ըլլայ Մարգարան Հայաստանի: Իր նպատակակէտն էր Հայաստանի անկախութեան գրօշը պարզելով և հայկական թագը Սիւնեաց Տան փոխանցելով, իր գլխուն վրայ կրել այդ թագը: Մղուած այս անձնական փառասիրութենէ, Պարսիկները ատող Վասակը՝ հետզհետէ անոնց մօտեցաւ: Քրիստոնէութեան Սիւնեաց գաւարին մէջ տարածմանը համար Մեսրոպի օգնող Վասակը՝ հետզհետէ թշնամի դարձաւ քրիստոնէութեան և մանաւանդ կղերական դասուն: Վերջապէս երկդիմի ընթացքովը, խորամանկութեամբը մեծ չարքներու պատճառ ըլլալէ վերջ, Պարսից կրակապաշտ գունդերուն միացած իր հայ զինուորներովը, կուռեցաւ հայ քրիստոնեայ բանակին դէմ: Արժանի է հայուն իրեն հանդէպ զգացած ատելութեան, և պատմութեան իրեն տուած « մահնիչ » մականորին:

4.— ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱՆ

Վարդան, ծնած Տարօնի մէջ, մօտաւորապէս 388ին, իր հօր՝ Համաղասպի կողմանէ ժառանգն էր Մամիկոնեան զօրավարներու և իր մօր՝ Սահականոյշի կողմանէ թոռն էր Սահակ Պարթևի, ու հետեւեալ Արշակունեաց զերդաստանէն և Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի սերունդէն:

Գրական և կրօնական բարձր ուսում առած էր հաւուն՝ Ս. Սահակի միջոցաւ: Վեհ հօգի, քաջ սիրտ, քաղաքագէտ, սաղմական գործոց մասին փորձառու, և զիւյսաղն ցմահ, կը ներկայացնէր իր մէջ հայուն ազգային և կրօնական վեհ ձգտումները: Իր մաղխոյցնող հմայքովը՝ Սպարապետութեան համար ստեղծուած էր, և պաշտելի դարձած հայ բաշակին: Խիստ հաճոյ էր նոյնիսկ Բիւզանդական և Պարսկական արքունեաց՝ որոնք Վարդանը պատգամաւորութիւններու մէջ տեսած էին և գնահատած անոր արժէքը: Կայսրը Ստրաբլասի զինուորական բարձր տիտղոսը տուած էր անոր: Ըսինք թէ Պարսից կողմէ ալ ճանչցուած էր իբր Սպարապետ:

Սահակ Պարթևի արտօրանքին ատեն Վարդան պահ մը հրապարակէն քաշուեցաւ և տկարութիւնն ալ ունեցաւ Տիգրանի մէջ հաւատքը ուրանալու: Սակայն ժողովուրդին համակրանքը շուտ վերադարձաւ: Ուրացումին համար ալ սքանչելի կերպով հատուցում բրաւ: Ինչպէս որ յետագայ էջերը պիտի պարզեն: Պատմութիւնը զինքը կը ճանչնայ Մեծն Վարդան, — Քաջն Վարդան, — Սուրբ Վարդան Զօրավար, — Աւարայրի նահապետաց գլուխը, — Շաւարեանի Կամիր Վարդանը, անուններով:

Գ.

ՀԱՆՐԱՊԵՏԻ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

(449—451)

1.— ՅԱՆՈՒՆԻ ՆՈՐ ԸՆԹԱՑԻՐ

Իր թագաւորութեան 12րդ տարին, այսինքն 449 ին, Յաղկերտ փոխեց իր հայոց հանդէպ բռնած հաշտարար ընթացքը: Այդ տարւոյն զարնան սկիզբը Քուչանաց զէմ տարած փառաւոր յաղթանակէն վերջ, հրամայեց որ բոլոր հպատակները հետեւին Մաղղէական կրօնքին և հետեալաբար արև ու կրակ պաշտեն: Աւելի ընդարձակ գրութիւն մ'ալ՝ վարդապետական ոճով յօրինուած, կը յաւակնէր Քրիստոնէական կրօնքին սխալութիւնը ցուցնել և Մաղղէականին ճշմարտութիւնը հաստատել:

Արքային նոր ընթացքը բացատրելու համար, Փարպեցին ու եղիշէն կարգ մը պատճառներ կը թըւեն: Զանոնք համառօտելով կրնանք ըսել որ թէ քաղաքական էին և թէ կրօնական: Հայերը Յունաց և Հռոմի կրօնակից ըլլալով՝ միշտ աչքերնին դէպի արեւմուտք կը դարձնէին, և ներքին ինքնօրինութիւն ալ ունենալով՝ կրնային օր մը ապստամբութեան դիմել... Ուրեմն զանոնք արեւմուտքէն վերջնականապէս անջատելով՝ Յաղկերտ կը յուսար իր տիրապետութիւնը աւելի ամուր հիմերու վրայ հաստատել և հայոց օրինակովը կամ միջոցովը՝ վրաց, Աղուանից և ուրիշ քրիստոնէայ հպատակ ցեղերու վրայ ալ դիւրագոյն ճնշում մը բանեցնել:

Անշուշտ մոզերն ալ Արքան համոզած էին թէ

իրեն յաղթութիւն պարգեւող աստուածները կուզեն որ պարտադրէ իր բոլոր հպատակներու միեւնոյն օրէնքը՝ Մաղղէականութիւնը: Կ'երեւի որ Յաղկերտի խորհրդատու պաշտօնաւորն՝ Միհրնէրսէի միջոցով, այս հալածանքին մղած է նաև վարապալան անուն հայ մը՝ Վասակի փեսան՝ որ փախած Հայաստանէն Տիգրան ապաւինած էր և կը բաղձար իր վրէժը լուծել Վասակէն և հայերէն: Այս բոլորովին երկրորդական առիթ մըն է: Թագաւորութեանը սկիզբը Յունաց պարտադրած ամօթալից դաշինքը Յաղկերտի աւելի համարձակութիւն կուտային:

2.— ՀԱՆՐԱՊԵՏԻ ՍԿԻԶԻՐ

Իր նպատակին շուտով հասնելու համար, հայ Մարգարան Վասակին Դինշապուհ անունով պաշտօնեայ մը կը կցէ: Այս պարսիկ պաշտօնեան կը յայտարարէ որ՝ եթէ հայերը հնազանդին արքայական հրովարտակին, իրենց կացութիւնը պիտի բարւոքի, տուրքերը և պատերազմական պահանջները պիտի թեթեւցոյն: Հակառակ պարագայի, նոր և մեծագոյն խստութեանց պիտի ենթարկուին հայերը: Յիրաւի հետզհետէ եկեղեցական իրաւասութիւններն ու աղատութիւնները ջնջեց, հարկերը ծանրացուց, բոլոր ժողովուրդին կողմանէ իբր Հաջ նկատուած Վահան Ամատունին հաղարապետութեան պաշտօնէն հանեց: Վատ միջոց մը եւս 'ի դորձ դրաւ. այս էր զաղսնի բանաւարկութիւններով նախարարները իրարու գէմ հանել և իւրաքանչիւր ազգատոհմի մէջ երկպառակութիւն ցանել, այսինքն հայոց մէջ անմիութիւն, բաժանում յառաջ բերել և հայը հայուն ձեռքով հալածել:

3. — ԳՈՐԵԳԻՆԻ ՀԱՄԱՐՁԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Եօթը տարիէ ի վեր Քուչանայ գէմ կուռոյ կամ պահակութիւն ընող պարսկական բանակին մէջ հայ այրուծին եւ նախարարները մեծ տեղ բռնած էին: Հայաստանէն հեռու գտնուող այս բանակին վրայ աւելի սաստիկ բռնութիւններ գործածեց Արքան: Եղիշէ կը պատմէ որ երբ Յազկերտ յիշելով սա խօսքերը «տանջեալ, խաչեցաւ, մեռաւ, թաղեցաւ» կը ծաղրէր Քրիստոսը, Գարեգին անուն երիտասարդ նախարար մը հարցուց անոր. «Քաջ Արքայ, դուն ո՞ւսկից գիտես այս բաները Տիրոջ մասին». թագաւորն ալ կը պատասխանէ. «Ձեր մուրաւիջան գրքերը իմ առջեւ կարդային»: Այն ատեն Գարեգին կը յաւելու. «Թագաւոր, ի՞նչու համար մինչեւ այդ տեղը միայն կարդացնել տուիր. Շարունակել տու՛ր ընթերցումը եւ կը լսես Անոր յարութիւնը, շատերուն յայտնուիլը, երկինք բարձրանալը, Հօր աջ կողմը նստիլը, երկրորդ գալստեան խոստումը եւ բոլորին հրաշալի կերպով յարութիւն տալով արդար դատաստանը...»: Մի քանի խօսքէ վերջ սաստիկ բորբոքելով «Բաբելոնի հնոցին կրակին պէս» — կ'ըսէ Եղիշէն — Յազկերտ չարչարել եւ սպաննել կուտայ Գարեգինը եւ մեծ զինուորականներ:

Այն ատեն Արքան մեղմ միջոցներ կը փորձէ եւ հայագունդին հատուտ կամքը տեսնելով, կ'սկսի զայն ցրուել հեռաւոր տեղեր եւ խիստ զրկանքներուն թարկել: Հայ զինուորները համբերութեամբ կը տանէին այս ամէնը Քրիստոսի սիրուն համար եւ զիւրար կը մխիթարէին:

4. — ԱՇՏԻՇԱՏԻ ԺՈՂՈՎՐ

Ո՛րքան զմեզակ եղաւ հայոց համար 449—450 ի ձմեռը: Ժողովուրդը տակնուվրայ էր, իրենց անձնական շահերը մտածողներ եւ ատիթէն օդաւորներ ալ պակաս չ'էին: Ազգին կղերական եւ աշխարհական պետերը ժողով մը կազմեցին Խոր Վիրապի մօտ՝ նախկին թագաւորանիստ եւ այդ պահուն աննշան Աշտիշատի մէջ, հաւանականաբար 449 ի զեկտեմբեր ամսուն վերջին օրերը: Ժողովին ներկայ էին Յովսէփ կաթողիկոսին հետ 17 եպիսկոպոսներ, 18 նախարարներ, որոնց կարգին Փարպեցին կը յիշէ Վասակ Սիւնին, Վահան Ամատունին, Վարդան Մամիկոնեանը, Ղեւնդ Երէցը, Եղնիկ Կողբացին եւ այլն: Ժողովականները Արքային հրովարտակին կը պատասխանեն որ իրենց կրօնքն իսկ զերենք կը պարտաւորէ հպատակ մնալու եւ իրենց անձն ու զաւակներն իսկ անոր ի սպաս դնելու. սակայն իրենց հոգւոյն փրկութեանը կամ կորուստին համար թագաւորին հոգածութիւնը չեն ակնկալեր, չեն ուզեր: Կը յաւելուն. «Մենք չենք ծառայիր տարրերու, մենք չենք պաշտիր արեւն ու լուսինը, հովերն ու կրակը»:

Երկար գրութիւն մըն ալ ժողովուրդին ցրուեցաւ զայն քաջալերելու զիտաւորութեամբ եւ իբր պատասխան Միհրնէրսեհի վարդապետական գրութեան. վերջաբանն էր սա սքանչելի խօսքը. «Այս հաւատքէն ոչ մէկը կրնայ մեզ խախտել, ոչ հրեշտակ, ոչ մարդ, ոչ սուր, ոչ հուր... Շուտ քրէինչ որ կուգիս, քեզմէ տանջանք եւ մեզմէ համբերութիւն. քեզմէ սուր եւ մեզմէ պարանոց»:

Ուրեմն Աշտիշատի ժողովին հիմնական որոշումն եղաւ հաւատքը պաշտպանել ամէն կերպով եւ զայն երդումով ուխտեցին մեծ ու պզտիկ:

5. — ՅԱՋԿԵՐՏԻ ՉԱՅՐԱՅԹԸ

Հայոց պատասխանը հասաւ Տիգրան՝ Արքային ձեռքը։ Միևնոյն ժամանակ Վրաց և Աղուանից երկիրներէն նման պատասխաններ եկած էին։ Յազկերտ լարկացաւ, խորհրդատուն Միհրնեստէս և մոզերն արծարծեցին անոր զայրոյթը։ Հրամաններ խրկեց որ իսկոյն Տիգրան դան հայոց և միւս երկիրներուն նշանաւոր անձնաւորութիւնները։ Խորհրդակցութիւններէ յետոյ այս վերջինները որոշեցին ճամբայ ելլել, որովհետեւ չեթալին ասպատակութիւն պիտի նկատուէր։ Վաստկն ու Վարդանը կանչուողներուն մէջ էին։ Հայութիւնը մատնուած էր մտատանջութեան։ Վերջին եղելութիւնները տեսած էին շուրջ երեք ամիս։ Ուրեմն 450 տարւոյն ապրիլի սկիզբն է որ Տիգրան հասան պատգամաւորները։

Իսկոյն, ապրիլ 15 ին՝ աւագ չարաթ օրը Արքային ներկայացան նախարարները և կրկին հաստատեցին իրենց հպատակութիւնը։ Յազկերտ ալ կրկին յայտարարեց թէ պէտք է հետեւաբար հնազանդիլ իր հրոշարտակին և կամայ ակամայ իր հրամանները կատարել։ Վարդան բոլորին կողմէն պատասխանեց որ միշտ պատրաստ են պետական պարտակաշուքիւններ կատարելու, սակայն կրօնական խնդիրը իւրաքանչիւրին խզին կը պատկանի և ինք իր հաւատքը չ'ուզեր փոխել։ Երեք ազգերուն ներկայացուցիչները պայմանաժամ կը խնդրեն խորհրդակցելու համար։

6. — ՆԱԽԱՐԱՐԱՅ ՈՒՐԱՅՈՒԹԻՒՆԸ

Եկողներուն մեծամասնութիւնը համամիտ էր ուրացութեան զաղափարին, լարուած թակարդէն ա-

զատելու և հայրենիք վերագոծնալէ վերջ նորէն իրենց հաւատքին ծառայելու դիտաւորութեամբ։ Արդէն հայ աշխարհին միւս նախարարները հետու էին իրենց կեղծոններէն և բանակները թշնամիներուն դէմ կը գտնուէին։ Ի՞նչ պիտի ըլլար Հայաստանը անտերունջ, ի՞նչ պիտի ըլլային կիներն ու մանուկները, եթէ իրենք ալ աքսորուէին։ Ո՛րքան տագնապալից էին այս խորհրդածութիւնները։ Ուղղամիտ և կրօնապէտ Վարդան՝ Սահակի արժանի թոռը այս պահելի կը նկատէր այս ընթացքը և բացէն կը յայտնէր իր գաղափարը։ Վարդանին պարզեցին հայութեան անել վիճակը, փայլեցուցին ապագային յաջողութիւնը։ Սուրբ Գրքէն ալ վկայութիւններ առաջ բերելով, և երգմամբ ձեռնադիր ալ տալով որ հայրենիքին մէջ պիտի հետեւին իր հրահանգին, զիջուցին վերջապէս Վարդանը իր հաւատքն ուրանալու։ Արդէն Արքան ալ կ'ուզէր հիմա քիչով գոհանալ, և զանց կ'առնէր հանդիսաւոր արարողութեան պայմանները։ Նախարարաց մէկ մասը ամենուն կողմէն Մոխրանոցը մտաւ և մազդէական պաշտամունքը կատարեց։ Եղիշէ կըսէ թէ ուրացողներուն մէջ եկեղեցականներ ալ կային։

Արքունիքին այս առթիւ կազմակերպած խրախճանութիւններէն և նուիրատուութիւններէն վերջ, 700 ի չափ մոզեր մոզպետով մը և հետեւորդներով ընկերացան պատգամաւորաց և ճամբայ ելան դէպ ի Հայաստան։ Իրենց պարտք դրած էր Յազկերտ մէկ տարուան մէջ ջնջել քրիստոնէութիւնը իր պետութեան սահմաններու մէջ և կանգնել ամէն տեղ ատրուշաններ, այսինքն կրակի տաճարներ կամ խորաններ։

7.— ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՅՈՒՂՈՒՍԾ

Պարսիկ խումբը 450 ի յունիսի սկիզբները հա-
սաւ Հայաստանի Ծաղկոտ գաւառը եւ Անգղ գիւղա-
քաղաքին մօտ ամիսի մը չափ հանդիստ քրաւ,
օգնականներ հաւաքելով բազմաթիւ գունդ մը կազ-
մեց:

Բայց ուրացութեան գոյժը հասած էր արդէն
Հայաստան: Պարսից մօտ գտնուող քրիստոնէայ գին-
ուորները բուռն կերպով յանդիմանած էին ուրացող
նախարարներն ու եկեղեցականները եւ անոնց յիշե-
ցուցած էին Քրիստոսի խօսքը. « Զիս մարդոց առջեւ
ուրացողը ես ալ պիտի ուրանամ երկնաւոր Հօրս
առջեւ »: Հայ եպիսկոպոսները պատգամաւորին բերնէն
մանրամասնութիւնները լսելնուն պէս խիստ տխրեցան,
սակայն անմիջական որոշում առնելով լուր հասցու-
ցին ամէն կողմ անձամբ կամ փոխանորդներու միջո-
ցով, գրեցին հայութիւնը, մեծ բազմութիւն մը
ժողովեցին: Նոյն իսկ կիներ՝ գինեալ, սաղաւարտեալ,
սուր ընդ մէջ եւ վահան ՚ի ձեռին, ընդ առաջ կ'եր-
թային պարսից եւ ուրացողաց բանակին: Դեռ ու-
րացողներուն գաղտնի խորհուրդը անձանօթ էր հա-
յոց: Այս յառաջնիւթաց բազմութեան գլուխն անցաւ
Ղեւոնդ Երեց Վանանդեցին: Տեղն է յիշելու Ալիշանի
սա տողերը, թեպէտ Վահանայ առթիւ ըսուած:

Հաւեւ Հայրենեաց հռչակի 'նդ հանուր.

Ոգիք Հայկազանց բոբոքին 'ի հուր.

Որք երկնաւորին պսակին Էք կարօս,

Որք երկրաւորին փառաց երկնայորդ, ...

Կիրակի օր մըն էր, մոգակաւ յարձակողական
մը փորձեց Անգղի եկեղեցւոյն վրայ: Ամբոխը պաշտ-
պանեց եկեղեցին, ջարդեց մոգերը. մոգակաւ վիրա-

ւորուած յաջողեցաւ ողջ ետ քաշուելու: Հայ ժողո-
վուրդը կ'ողբար, կը սաղմոսէր, Սուրբ Աւետարանը
ձեռքը բռնած պատրաստ էր մեռնելու:

Մոգակաւ ալ յուզուած ուղեց ետ կենալ ձեռնար-
կէն եւ Յաղկերտը հաճեցնել որ ազատ ձգէ քրիս-
տոնեաները: Սակայն Վասակ մղեց մոգակաւ որ
չարուեալէ, խորհուրդ տուաւ Աղուանից կողմի
բանակը բերել տալու. ինքն ալ իր Սիւնեաց բանակը
կաշկեց: Մոգական կարաւանը սփռուեցաւ Հայաս-
տանի ամէն կողմերը, բռնի կերպով կրակապաշտու-
թիւնը հաստատելու համար:

8.— ՎԱՐԴԱՆ ՅՈՒՍՍՀԱՏԱՆԸ

Նախարարները ջրուած էին իւրաքանչիւրը իր
կողմը, ազգին գլխաւորներուն յայտնած էին իրենց
ծածուկ խորհուրդը եւ եպիսկոպոսներէն ալ արձակու-
ած էին իրենց մեղքերուն համար: Վարդան գեա ժո-
ղովուրդին հետ եկեղեցի չէր երթար, այլ առանձին
կը կատարէր ժամերգութիւնները: Կաթողիկոսը,
Վարդան, մի քանի նախարարներ եւ Վասակ իսկ կը
հաւաքուին եւ կ'որոշէին Բիւզանդիոսի կայսեր խմայնել
կացութիւնը եւ օգնութիւն խնդրել: Սակայն Վարդան
յուսահատած մինչեւ այդ տառն տեղի ունեցած գործերէն
եւ մահաւանդ Վասակի երկղիմի բնթացքէն, ճամբայ
կ'ելլէ Պարսկահայ մասէն Յունահայ երկիր անցնելու
համար:

Վասակ հասկնալով թէ ինքն է մեծ մասամբ այս
որոշումին պատճառը եւ նախատեսելով ժողովուրդին
գժգոհութիւնը, միացաւ կաթողիկոսին, Ղեւոնդին եւ
նախարարներուն, որոնք ստիպեցին Վարդանը ետ
գառնալու եւ զիմադրութեան գործին գլուխը անցնե-
լու, խոստանալով ոչ մէկ բան խնայել յաջողութիւն
ձեռք բերելու համար:

9.— ՎԱՐԴԱՆ ԶՕՐԱԳԼՈՒԽ

Վարդան իր բնակարանը կը վերադառնայ, դադարն ժողով մը կը գումարէ առանց Վասակին խմացնելու և կը պարզէ ամբողջ իրողութիւնը, ու կը յաւելու. «Մինչև երբ ծածուկ պիտի պահենք ճշմարտութիւնը...» Ան պէտք կը զգար Քրիստոսի և մարդկանց առջև հասնելու ընելու, իր մեղքերը քաւելու, և Ս. Եկեղեցւոյն պաշտպան կանոնելու: Ժողովը կ'որոշէ յայտարարել թէ քրիստոնեայ են և պիտի մնան քրիստոնեայ, ու մերժել կրակապաշտութիւնը:

Յետոյ Վասակ ալ ստիպման տակ Ս. Աւետարանին վրայ երդում ըրաւ թէ կը համաձայնի իրենց: Վարդան նոր պատգամաւորութիւն խրկեց Բիւզանդիոն եւ շրջակայ երկիրները, խնդրելով անոնցմէ օգնութիւն և ազօթք: Գիշեր ցորեկ տեղի կ'ունենային հսկումներ, ազօթքներ, պահապողութիւն:

Ողևորուած էր հայութիւնը: Բայց սա էր իր աղօթքը, ինչպէս որ կը յիշէ Եղիշէն. «...Մենք, Տէ՛ր, պատրաստ ենք մեռնելու քու սիրոյդ համար, և եթէ թշնամիները սպաննենք, ճշմարտութեան միայն վրէժն առնել կուզենք...» Այդպիսիներ արժանի էին մարտիրոսաց դասին:

Աղուանից երկրէն գէշ լուրեր կուգան: Վարդան կը փութայ, կայծակի պէս, անոնց օգնութեան: Աղուանից պաշտպանութիւնը կազմակերպելէ վերջ, կը վերադառնայ Արարատի գաւառը մէկ ամսուան մէջ 700 քիլօմէթր կտրելով՝ 450 տարւոյն նոյեմբերի վերջերը, ձմեռուան ամենասառիկ օրերուն:

Վասակ նենդկելով իր Աւետարանին վրայ ըրած ուխտին օգտուած էր Վարդանի բացակայութենէն, սուտ լուրեր տարածայնած և կարգ մը քահանաներ

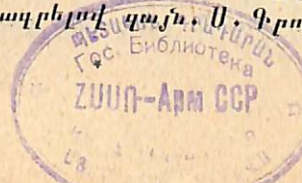
ու նախարարներ իր կողմին շահած: Բիւզանդիոնի կայսրը Թէոդոս Բ. այդ պահուն կը մեռնի և իր յաջորդին՝ Մարկիանոսին խորհուրդ կը տրուի գործի չխառնուիլ: Նոյն իսկ Բիւզանդիոն Տիգրանի կը հազարդէ իր չէզոքութեան որոշումը:

Վարդան հասկցաւ կացութեան ծանրութիւնը. սակայն ի գործ դնելով դերբնական, ռազմական և դիւանագիտական ամէն միջոց, շարունակեց իր նուիրական պաշտօնը: Պարսիկ արքունին խորհեցաւ ետ կենալ հալածանքէն: Բայց Վասակ հասցուցած դիտումնաւոր լուրերովը անգամ մը ևս պատճառ եղաւ հալածանքին շարունակութեան: Բազմաթիւ Պարսիկ վաչտեր Սիւնեաց բանակին միանալով կը կեդրոնանային Արտաղու գաշտը: Հայաստանը իր անձէն աւելի սիրող Վարդանը ուղեց խնայել հայրենիքին՝ բանակի մը աւերիչ յառաջխաղացումը: Վերջնական լուրը խըրկեց իր նիզակակիցներուն որ ընդ առաջ երթան դալիք բանակին: Ինք ալ իր հեծկազօրքով կանխեց զանոնք, եկաւ 'ի Շաւարշան՝ Արտաղու գաշտը, Աւարայր գիւղին մօտ, Տղմուա գետին եզերքը:

10.— ՎԵՐՋԻՆ ԳԻՇԵՐԸ

Երկու բանակներն ալ հասած էին հոն, Հոգեգալստեան նախորդ ուրբաթ օրը, 451 ի մայիս 25 ին, ըստ ճշգրտագոյն հաշիւի: Իրիկուն կ'ըլլար. կարելի չէր յարձակողական ընել: Վերջին կազմակերպութիւնները կը կատարուէին: Բայց ուխտապահից բանակը կարեւորագոյն պատրաստութիւն մը կ'ուզէր ընել, վերջին հոգեւոր պատրաստութիւնը: Ամբողջ գիշերը պաշտամունքով, աղօթքով, յորդորականներով անցուցին: Եղիշէն հաղորդած է մեզ յուզիչ ձառ մը Գեւորդ երէցին վերագրելով զայն. Ս. Գրոց գրուագներ

63917.67

կը թուէ և « Յիշեցէք » ով կը սկսի հատուածները : Մկրտութեան խորհուրդը մատակարարուեցաւ բոլոր գիշերը : Առաւօտեան դէմ սեղան կանգնելով Ս. Պատարագ մատուցին և Յիսուսի կենարար Մարմինն ու Արիւնը բաշխեցին բանակին : Սրտերը կ'այրէին նահաւտակութեան տենչով, պատրաստ էին մարտիրոսաց դափնիով զարդարուելու :

11.— ԱՒԱՐԱՅՐԻ ՃԱԿԱՍԱՄԱՐՏԸ

Հոգեգալստեան նախորեակն է, չարաթ, 26 մայիս (և ոչ 2 յունիս), կարմրած է հորիզոնը, լուսնալու վրայ է : Հոն խմբուած են, ըստ ազգային պատմագրաց, 66,000 ուխտապահ հայ զինուորներ, իրենց զիմաց ունենալով 200,000 պարսիկ զինուորներ : Ուխտանենդ հայ զինուորներու թիւն ալ 40,000 'ի կրնար հասնիլ : Պարսիկ զօրադուլը՝ Մուշկան Նիւսալաւուրտ և Վասակ ջանացած էին գիշերէն օգտուիլ քրիստոնէից բանակին մէջ երկպառակութիւն և մատնութիւն առաջ բերելու, բայց 'ի զուր : Այս պատճառաւ Նիւսալաւուրտ փութացուց կարգադրութիւնը որ յանկարծակիի բերէ Հայերը : Վարդան ալ աճապարեց և իր բանակը անմիջապէս կարգի դրաւ : Իր եղբորը Համազասպեան Մամիկոնեանին յանձնած էր վերջապահ խումբը : Բանակին մնացեալ զինուորները երեքի բաժնելով, հրամանատար նշանակած էր աջ թեւին՝ Խորէն Խորխոռունին, միջին թեւին՝ Ներշապուհ Արծրունին, ձախ թեւն իրեն պահած էր և տեղաւորած թշնամիներուն հզօրագոյն երեւցած մասին՝ այսինքն Վասակի հալածողին դէմ : Նիւսալաւուրտ տարածած էր վաշտին երկայնքին իր բազմահամար գունդերը և փիղերը : Ինք ալ Մաթեան կոչուած ընտրեալ գունդովը չըջապա-

տուած, փիղի մը աշտարակէն կը դիտէր գործողութիւնները :

Վարդան պարզեց իր Տանուաւրութեան վարդապոյն գրօշը :

Մամիկոնեան սաւառնեցաւ դրօշն յայեւս գոգ ծալ 'ի ծալ ...

Գալարափողերը որոտացին և սկսաւ ճակատամարտը նետաձգութեամբ Տղմուտի երկու կողմէն : Գետը արդեւ կ'ըլլար պարսիկ գունդից ազատ շարժումներուն :

Օ՛ն անդր, յառաջ, մի ձախ, մի յաջ, Յառաջ, յառաջ, Հապ'օն յառաջ ...

Վարդանի քաջերը նետուեցան ջուրին մէջ, անցան գետը. դաշոյնները մերկացան, սուրերը փայլեցան. երկնազդորդ աղմուկով յարձակեցան հայերը պարսից աջ թեւին վրայ, զայն շփոթեցին և փիղերուն կողմը մղեցին, որպէսզի առնք զարհուրած խառնուին ու կոխկոտեն զինուորները : Վասակ տեսաւ Վարդանը իր վրայ հասած. խոյս տուաւ իսկոյն և փիղերուն ետև պահուեցաւ : Կոտորածը անողոք կը շարունակուէր և Պարսիկ զօրադուլը կը մտատանջուէր : Բայց այդ պահուն թուլեցան հայոց բանակին միւս թեւերը, զորուած ըլլալով Վարդանի ներկայութենէն : Մուշկան առիթէն օգտուելով նետեց Մատեան գունդն ու փիղերը Վարդանի կողմը, և զայն շրջապատեց :

Դիւցազնաբար գիմադրեցին Վարդանի զինուորները և չ'ուզեցին անձնատուր ըլլալ : Պարսիկներէն 3544 մարդ և 9 զօրավար գետին փռուած էին : Ուխտապահից կորուստը գեռ քիչ էր, 287 հոգի միայն : Բայց աւանդ, ինկաւ Վարդան — 8 զօրավարներով՝ Խորէն Խորխոռունի, Արտակ Պալուսի, Տաճատ Գնթունի, Հմայեակ

Դիմաքսեան, Ներսէ՛ն Քաջըրեւո՛ւնի, Վահան Գնունի, Արսէն Ընծայեանի և Գաբրիէն Սրուանձտեան: Շփոթեցաւ հայագունդը, նահանջեց և ցրուեցաւ: Զարդուեցան վիրաւորեալները, ետ մնացողները. Հայ նահատակաց թիւը բարձրացաւ 1036 ի.

Ամբողջ օրը տեւած էր ճակատամարտը: Գիշերը վրայ հասաւ և խաղաղացուց գաշտը:

12.— ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՐԳԱՆ

Մուշկան և Վասակ նիւթապէս յաղթող էին Աւարայրի դաշտին վրայ, բայց բարոյական յաղթութիւնը կը պատկանէր նահանջող ուխտապահից բանակին: Քառասորակի ոյժերու առջեւ ընկրկած էր հայ բանակը, բայց չ'էր ընդունած իր պարտութիւնը: Ինչպէ՛ս կրնար ընդունիլ զայն քրիտոնեայ բանակը, որ Ղեւոնդի և Վարդանի կրօնաշունչ յորդորին պատասխանած էր միաձայն. «Տէ՛ր, մի՛ յանձներ եկեղեցիդ հեթանոսաց ձեռքը»:

Նահատակաց արիւնը կը բարեխօսէր Աստուծոյ առջև: Կարմիր Վարդանի ողին կը սաւառնէր Հայաստանի վրայ: Խաչակիր Հայերը շարունակեցին իրենց սուրբ և ազգային պայքարը: Քաջուեցան երկրին բերդերն ու բնական ամրութիւնները և իրենց աւելի վարժ մեթոտով սկսան մանր կռիւներ ընել Պարսից դէմ ու Հայաստանի ատրուշանները բռնութեամբ տապալել...

Յաղկերտ իսկ յուզուեցաւ աւերածութեանց լուրէն, լացաւ Վարդանի մահը: Պահ մը զաղբեցուց արիւնահեղութիւնը, փոխեց Պարսից զօրագլուխը և Տիգրոն կանչեց: Վասակ գտաւ հոն իր երկղիմի ընթացքին, «մամնիչ» ի պատիժը:

Իբր զիմադրութեան կաղձալերալիչ, նախարարներ ու եկեղեցականներ ալ կանչուեցան Տիգրոն: Մի քանի տարի վերջը ասոնք նահատակուեցան և եկեղեցւոյ կողմէ կը տօնուին Սրբոց Ղեւոնդեանց անուն տակ: Իսկ նախարարները աքսորանաց մէջ որքա՛ն հալածանք ու թշուառութիւն կրեցին: Բայց հաւատարիմ մնացին իրեց հաւատքին, և մերժեցին ուրացութեան ամէն առաջարկ: Անոնց փափկասուն տիկիները լոխրալից հայ աշխարհին մէջ տիպար հանդիսացան համբերութեան, աշխատասիրութեան, և ջերմանոսոյ մաքուր կենցաղի:

Ուրիշ Մամիկոնեան մը՝ Վահան, կրկին պարզեց նոյն դրօշը, համախմբեց հայութիւնը և յաղթանակ տարաւ Պարսից վրայ, նոյն Աւարայրի դաշտին մէջ, նահատակաց ինկած տեղը: Եւ Մանգակունին տօնեց Դուինի Մայր եկեղեցւոյն մէջ Հայուն կրօնական և ազգային կատարեալ ազատութիւնը: Բայց Վարդանի յիշատակն էր որ ոգեւորած և զինած էր Հայութիւնը: Յաղթութիւն ու ազատութիւն բարոյապէս շահուած էին հայուն համար 451 ի մայիս 26ին Աւարայրի դաշտին մէջ, Կարմիր Վարդանի արիւնովը: Եկեղեցին իրաւունք ունի երգելու Շնորհալուոյն հետ.

Վարդան քաջ նահապետ, որ վանեցեր ըզբռնամիմ
Վարդագոյն արեամբբոյ քո պըսակեցեր զեկեղեցի:

Դ.

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՈՒԹԻՒՆ, ԼԵԶՈՒ, ԵԿԵՂԵՑԻ

Նախ հետևումք ըլլայ մենե ամէն տեսակ վատակութիւն: Երբէք չզոհենք ընդհանուր բարեքը մեր անձնական փառասիրութեան կամ կուսակցական շահերու: Երբոր հայ մամուլը կը կարգանք, մեծ ցաւ կըզանք դիտելով որ ինչքան դրամ ու ժամանակ, տաղանդ ու գրիչ, քաջութիւն ու ազգեցութիւն կը վատնուին եղբայրասպան կռիւներու, կուսակցական պայքարներու, ամբողջ հայութիւնը վարկաբեկող ձեռնարկներու, մէկ խօսքով՝ վատակի արժանի վարուելակերպի մէջ:

Տառապեալ, ջլատեալ, տունէ տեղէ դուրի խեղճ հայ ազգը պէտք ունի իր զաւակաց նիւթական ու բարոյական բոլոր և միացեալ ոյժերուն: Նախորդ դարուն մէջ հայութեան վերադարձնումի կոչնակը զարնողները չդադրեցան կրկնել իրենց յանկերգը որ է հայուն համար միութեան անհրաժեշտութիւնը: Այս է ազգասիրութեան առաջին ապացոյցը:

Երկրորդն է հայ լեզուին սէրը: Այս մասին ինչե՛ր կան ըսելիք թէ հայ գաղութներու և թէ հայ Հանրապետութեան հանդէպ: Դու՛, հայ եղբայր, դու՛ հայ քոյր, սորվէ՛ գտնուած երկրիդ պաշտօնական լեզուն, սորվէ՛ ամէն տեսակէտով օգտակար միջազգային լեզու մը: Անհրաժեշտ պէտքեր են ասոնք. և

արդէն հայն այսպէս ըրած է միշտ ու ասոր համար ձիրքերով է օժտուած: Մանաւանդ այս երկրին մէջ — Լիբանան և Սուրիա — սորվէ՛ ֆրանսերէնն ու արաբերէնը: Բայց նախ պէտք ունի սորվելու ու խօսելու քու ազգիդ լեզուն, նահատակ ազգիդ նուիրական լեզուն: Հայ լեզուն թող ըլլայ ցրուած հայութեան բարոյական կապը, յիշելով սա միխթարիչ խօսքը. Ուր լեզու՝ անդ Հայրենիք: Այս պատճառաւ՝ հայ լեզուն խօսուելու է նախ ընտանեկան յարկին մէջ, հայրենի տանիքին տակ, որ է հայրենիքին մանրանկարը, իսկական հայրենիք մը: Ե՛րբ, և՛ բնական ըլլայ ան՝ ամէն հայու համար իրական մայրենի լեզուն, զոր մանուկը կը սկսի թոթովել՝ մօրը շրթունքներուն նմանցնելով իրենները: Ասոր համար է որ հայ աղջիկները՝ որ ապագայի հայ մայրերն են, պէտք ունին մանչերէն աւելի դպրոց յաճախելու և հայ լեզուն իրենց ընտանի ընելու:

Վերջապէս սիրէ՛ Հայ Եկեղեցիդ: Բայց հոս պէտք է զգուշանալ թիւրիմացութենէ մը: Վարդանն ու իր նահատակակիցները, ինչպէս Ղեւոնդն ու Յովսէփը, Սահակն ու Մեսրոպը, և անոնցմէ առաջ Լուսաւորիչը սիրեցին ջերմապէս Եկեղեցին: Ասոր հետ մէկտեղ իրենց սիրած Եկեղեցին համադաւան էր Վրաց ու Աղուանից, Կեսարիոյ ու Եգիպտոյ, Անտիոքի ու Աղեքուանից, Բիւզանդիոնի և Հռովմայ: Ուրեմն անոնց համար Եկեղեցի բառը չէր նշանակեր ուրոյն դաւանանք մը և նուիրապետութիւն մը, որ նոյնացած ըլլան անպատճառ հայ ազգութեան հետ, և բոլորովին անջատ ու իցէ հայ չ'եղող ազգէ, ցեղէ, լեզուէ: Քրիստոսի քարոզած, առաքեալներուն աւանդած ու տարածած, և հայրապետներուն մեկնած ու պաշտ-

պանած ճշմարտութիւնը ամէն երկրի, ցեղի, ազգի
և լեզուի համար էր: Նոյնպէս պէտք է ըլլայ այդ
ճշմարտութեան աւանդապահը՝ եկեղեցին: Ուրեմն Հայ
եկեղեցի պարտի նշանակել հայուն յատուկ լեզուով,
սովորութիւններով, հագուստով ու զարդով, հայուն
յատուկ շարականով ու ձայնով, մէկ խօսքով՝ Հայ ծե-
սով կատարուած եկեղեցական արարողութիւնները և
այդ ծէսին պատկանող նուիրապետքիւնն ու ժողո-
վուրդը: Այս ամէնը ծանօթ է եկեղեցական խնդիրնե-
րով ու պատմութեամբ զբաղող անձերու: Մենք ալ լաւ
ըմբռնենք զայս և սիրենք զուրդուրանօք եկեղեցին,
Հայ եկեղեցին:

Կը մնայ մեզ, շատ ազգայիններու օրինակին հե-
տեւելով՝ գործակցել մեր գտնուած երկրին բարօրու-
թեան, յառաջդիմութեան, և լծուիլ թէ՛ հայութեան և
թէ՛ հայ մշակոյթի վսեմ գործին, յիշելով վաղամտիկ
Պետրոս Դուրեանի սա տողերը, 1869ին գրուած՝ Խրիմ-
եան Հայրիկի պատրիարքական ընտրութեան անթիւ.

Անա սրանայ մեզ ապագայ բոցագէտ,
Մեր հայրենի աւերակաց սալ լոյս վեւ.
Հարկ չ'են մեզի նիգակ եւ սուր ու վառօդ.
Իրաւունքի, սիրոյ, լուսոյ եմք կարօս.
Եղբայրութեան Հայն կը յենու, ո՛չ քազի,
Բռնե՛ ձեռքէն որ շունչ առնե եւ հոգի:

Ե.

ԵՐԳԵՐ Ի ՊԱՏԻՒ ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

1. — ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ ՇԱՐԱԿԱՆԷՆ

Նորահաւտ պրսականոր
Եւ գօրագլուխ առաքինեաց.
Վառեցար զինու Հոգւոյն
արիաբար ընդդէմ մահու.
Վարդան քաջ նահապետ
որ վանեցեր ըզբրեւամին,
Վարդագոյն արեամբբոյ քն
պրսակեցեր զեկեղեցի:

.

Բամկական խումբ հագարաց
Եւ երեսնից քիւ ընդ վեցից.
Որք ընդ նոսին նահապետալ
արիաբար պատերազմաւ.
Եւ հեղին զարիւնս իւրեանց
ի նորոգումն եկեղեցւոյ.
Ընդ նոսին պրսակելով
ի յերկնաւոր հանդիսադրեն:

Ս. Ներսէս Շնորհալի

2.— ԹԷ ՀՍՅՐԵՆԵՍՅ ՊԸՍԱԿԱԴԻՐ

Թե հայրենեաց պրսակարիր,
Գողթնի քնարք լռուել են.
Երկնից՝ քոյ զան անմահ հոգիք
Հայոց փաջեր պրսակել:

Մասեաց գագաթն քոյ զան բազմին
Երկնից զունս զունս հրեշտակներ.
Անսուած իջեր ի Հայաստան,
Հայոց արիւնն հոսոսել:

Փախե՛ք ամպեր Շաւարշանէն,
Ալ մի՛ ցողե՛ք ձեր ցօլեր.
Շաւարշանը ոռոգուած է
Հայոց փաջաց արիւնէն:

Եւ կը ծրլին եւ կը ծընին
Այս դաշտին մէջ ոչ խոս վարդ.
Այլ վարդանայ ինկած երկիր
Պիտի ծաղկի սուրբ Հաւաս:

Քանդակագործ փաջ եղիւր
Գրիչ ի ձեռն զայ յԱրսագ.
Զափե, ձեռե, զրբե, դրօշմե,
Կեանք, մահ, հաւասք վարդանայ:

Ո՛հ վարդանայ անուան արժան,
Մասիս կանգնի մահարձան.
Մեհասաններ խաչն ՚ի գմբէք,
Աւետարան սուրբ Հաւաս:

Ծագե՛ արեւ փոյլ նառագայք
Խաղտեաց լեռնէն, մութ խորէն.
Այն սեղ ինկար փաջ Հմայեակ,
Այն սեղ պառկեր նահասակ:

Լուսին, լուսին աջօդ անհուն,
Պահե՛ հայոց ոսկորներ.
Եւ մայիսի զուարթ ցօլով
Յօդէ անոնց շիրիմներ:

Արծուիք, բազեք Հայաստանի,
Եւ արագիլ ամբան հիւր,
Դուք հսկեցե՛ք այս աշխարհին.
Ժառանգեցե՛ք հայոց տուն:

Մոխիրներու վրայ նստե՛ք,
Աւերակներ շինե՛ք բուն.
Եւ ծիծեռնակ զայ ու երթայ,
Մինչեւ Հայոց զայ զարուն:

Գ. Վ. Մրումանեան

3. — ԼԸՌԵՑ — ՍՄՊԵՐԸ

Լըոեց — Ամպերը եկան ծածկեցին,
 երկինքն ու լուսինն աչքս խըլեցին.
 Մընացի մենակ՝ հոգիս վըրդոված,
 Ձեռներս ծոցիս, գըլուխս քառ առած.
 Եւ այնուհետեւ ամեն իրիկուն,
 Մընում եմ լուսնի խաղաղ ծագելուն.
 Նորա ջըխամած դեմքը նայելիս՝
 Յիշում եմ քուստը վիճակը ազգիս:
 Ա՛խ, ցոլա՛, փայլե՛, ջըխադեմ լուսին,
 Գուցէ քու փայլից փայլ սառ եւ Հային:
 Պատմե՛ շատերուն վարդանի մահը,
 Կամ ինչպէս կորաւ Հայ ազգի գահը,
 Կամ ինչ վեճ սիրով սիրում եր վարդան
 Հայրենի հողը, — Աւխարհն Հայաստան:

ԳԱՄԱՌ-ՔԱԹԻՊՈՒ

(Ռափայել Պատկանեան)

4. — ԿԵՅՅԷՔ ԱՐԻՆ ՎԱՐԴԱՆ

Եղանակ. « O Dieu, de tes soldats... » Երգին:

(Զափը եղանակին յարմարեցում է)

1

Կեցցե՛ք արին վարդան, քաջն Արսակ եւ Խորեն,
 Հմայեակ, վահան, Տանաս, Գարեգին եւ Արսէն,
 Հազար երեսնուվեց զինուորներ հայ ազգէն:
 Նահասակ՝ նընջեցիք ՚ի դաշն Աւարայրի,
 Բայց իսկոյն արքնաք յերջանիկ ՚ի վայրի
 Ուրախ ժրպտուն,
 Փառքով՝ փայլուն:

Կրկնեց

Ո՛վ Տիրունի,

Մեր վրկայից քազունի,

Սորվեցու՛ր մեզ ազօրել, մաքսնչիլ.

Կ՛ուզենք ամենքս նոյն պըստկըն շահիլ.

՚ի սեր Փրկչին՝ կ՛ուզենք ամենքս մեռնիլ:

2

Ո՛վ Տեր, քու զինուորաց, դո՛ւ փառքն ու պըսակ,
 Շընորհիւդ՝ վարդանանք քսացան յաղքանակ,
 Արդ լքե՛ ազօրքնիս անոնց ՚ի յեասակ:
 Այս է օր փրկութեան, օր լոյսի, հանգըստեան,
 Հոգին Սուրբ մեզ քսաւ, այս է օր ծընընդեան,

Ծննդեան Սրբոց

Յերկնից ՚ի ծոց:

Կեցցե՛ք արդ Վարդանան, խաչակիրք առաջին.
Գունդերը պարսկական ձեր խումբը ճրգմեցին,
Բայց Հայ ազգը մընաց հաւսարիմ՝ Քրիստոսին:
Հիմայ ալ երկինքէն՝ հրակեցե՛ք մեր վրան,
Մեր արժին դրժմեցե՛ք որ սիրենք՝ անասան
Եւ անընդհատ՝

Ազգն ու Հաւաս:

✱ 1915 ✱

Եկան նոր սեւ օրեր. ժայռերը սարսուեցան
Հայ մանկանց ճիչերէն, կոյսից վայէն անձայն.
Եփրատը կարմրեցաւ արիւնովն հայկական:
Վարդանանք, հայ սերունդն եղաւ ձեզ արժանի.
Հիմակ ալ բոլ ձեզի՝ մեն մի հայ նըմանի,
Սիրոյ հաստատ՝

Ազգն ու Հաւաս:

Հ. Յ. Մ.

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Ընթերցանութիւնը ղեւրացնելու համար, աղբիւր-
ներ չնշանակեցինք իւրաքանչիւր էջի մէջ. գլխաւո-
րաբար հետեւեալ գրքերէն օգտուեցանք:

- 1) Ղազար Փարպեցի. Պատմութիւն Հայոց և Թուղթ
առ Վահան Մամիկոնեան, 3րդ. տպ. Վե-
նետիկ, 1891.
- 2) Եղիշե Վարդապետ. Վասն Վարդանայ և հայոց
պատերազմին... Եղիշէի մատենդ. տպ.
Վենետիկ, 1859.
- 3) Գրիգ. Խալաբեան. Ղազար Փարպեցի և Գործք
նորին. պամկն. եւ գրկն. Քննութիւն.
Մոսկուա, 1883.
- 4) Միք. Փաշա Փոքրուզալ. Եղիշէի վրդպի. վասն
Վարդանայ և հայոց պատերազմին և քըն-
նադատութիւնք. Վենետիկ, 1903.
- 5) Բաբ. Ծ. Վ. Կիւլիսեան. (հիմա կպղ.) Եղիշէ.
քննական ուսումնասիրութիւն. Վիեննա
1909 (Ազգ. Մատ. Ծէ).
- 6) Միք. Վ. Չամչեան. Պատմութիւն հայոց, Վենե-
տիկ 1785. հատ. Բ. էջ 5 — 218.
- 7) FR. TOURNEBIZE. S. J. Histoire politique et reli-
gieuse de l'Arménie. Paris, 1900 p. 75-86,
512-552.
- 8) Մաղ. պսրբ. Օրմանեան. Ազգապատում, Պոլիս,
1913, թիւ 226 — 320.
- 9) Բազմավեպ. 1925 Յունուարի (էջ 1 — 3) խմբա-
գրականը. «Ուր լեզու՝ անդ հայրենիք»:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0425453

Impr. Cath. Beyrouth

ԳԻՆ 5 Ս. Դ.

Ստանալու համար զիմեղ հետեւեալ հասցէին.—

P. J. MECERIAN,

Université Saint Joseph

Beyrouth (Liban).